

Забезпечення права на вищу освіту для внутрішньо переміщених осіб в Україні

Усі війни та конфлікти, що виникають протягом історії людства, викликають величезні страждання та масові переміщення населення. Російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року призвело до найшвидшої кризи переміщення. За даними МОМ станом на серпень 2023 року понад 12,6 мільйона українців залишаються переміщеними особами, з них 6,9 мільйона всередині країни та 5,7 мільйона знайшли прихисток у сусідніх країнах [1].

Переміщення людей призводить до хаосу та невизначеності, і серед критичних аспектів цього процесу освіта внутрішньо переміщених осіб займає важливе місце. Мова йде про освіту як дітей шкільного віку, так і молодих людей, які здобували вищу освіту. За оцінками Міністерства Освіти та науки України більше 80 тисяч студентів в Україні зазнали труднощів при отриманні вищої освіти в Україні [2].

Перерви в навчанні можуть мати довгострокові наслідки для майбутніх перспектив і загального розвитку суспільства. Питання внутрішньої міграції породжує серйозні соціальні, економічні та політичні наслідки, які вимагають комплексного аналізу та вирішення. У цій статті ми розглядаємо міжнародні та вітчизняні законодавчі акти, які гарантують права молоді з числа внутрішньо переміщених осіб, зокрема, права на освіту і обговорюємо важливість забезпечення доступу до якісної освіти в таких складних умовах.

Наукові дослідження з питання ВПО у світовому просторі

Дослідження та аналіз ситуації адаптації внутрішньо переміщених осіб та їх соціалізації у локальному середовищі протягом останніх 25 років знаходимо у міжнародних звітах світових організацій ЮНІСЕФ (UNICEF), ЮНЕСКО (UNESCO), Міжнародного комітету порятунку (IRC), Центру моніторингу внутрішнього переміщення (IDMC) та аналітичних документах Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), офісу Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), організації США «Гуманність та інклюзія» (HI).

Для вітчизняних науковців питання вимушеної міграції та пошуку шляхів освітньої адаптації молоді з числа внутрішньо переміщених осіб актуалізувались у 2014 році з початком збройного конфлікту на Сході України та Донбасі. У цей період науковці вказували на значні психоемоційні проблеми сімей, які перемістилися з окупованих територій [4; 6; 8] та наголошували на необхідності обов'язкової психологічної підтримки переселенців [5].

Нова хвиля вітчизняних досліджень проблем біженців з'явилась з початком війни у лютому 2022 року, яка спричинила чергову хвилю міграції. Інтерес науковців зосередився на проблемах і наслідках великомасштабного внутрішнього переміщення, що включало культурні, освітні та психічні наслідки переміщення для і підлітків [7; 9].

Міжнародне і вітчизняне законодавство щодо захисту прав ВПО на вищу освіту

Цифри та дані, представлені в аналітичних звітах та дослідження науковців, вказують на погіршення процесу адаптації молоді з числа ВПО. З огляду на вказані перешкоди, фокус уваги світових дослідників внутрішньої міграції Через те, що доступ до вищої освіти не є обов'язковою гарантією, у ВПО виникають значні проблеми та перешкоди на практиці. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) доступ до вищої чи професійної освіти для переміщених осіб все ще дуже низький через певні перешкоди, зокрема, брак місця, відсутність документів (свідоцтво про народження, закінчення школи), брак коштів на оплату за навчання, відсутність безпеки [10].

Відповідно до Лісабонської Конвенції біженці та внутрішньо переміщені особи мають право на визнання попереднього навчання та кваліфікацій, отриманих за кордоном. Цю угоду ратифікували п'ятдесят чотири країни, включаючи сім за межами Європи: Австралія, Канада, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Нова Зеландія, Таджикистан.

Однак Лісабонська конвенція не була послідовно імплементована всіма її підписантами у деяких штатах не існує відповідних процедур визнання та рамок доступу до вищої освіт. Критично бракує політики стійкості розуміння сталого розвитку у забезпеченні права на вищу освіту для вимушено переміщеного населення. Уряди повільно усувають перешкоди доступу до вищої освіти і перекладають обов'язок підтримки інклюзії у суспільстві на академічні інституції.

Вирішенню цих проблем допомагають міжнародні гуманітарні організації та неурядові постачальники вищої освіти. Вони пропонують успішні програми, які фінансово підтримують внутрішньо та зовнішньо переміщених осіб.

Довгий час головним центром глобального освітнього руху була шкільна освіта, а вища освіта завжди залишалась поза увагою принаймні до 2015 року, коли прийнятий Порядок денний Цілей розвитку тисячоліття було замінено на Порядок денний сталого розвитку до 2030 року.

Важливість вищої освіти для переміщеного населення підкреслено в цілях у пунктах 4 та 10 :

SDG 4: 4.3. До 2030 року забезпечити для всіх жінок і чоловіків рівний доступ до недорогої та якісної професійно-технічної та вищої освіти, у тому числі університетської

SDG 10: 10.3. Забезпечити рівність можливостей і зменшити нерівність результатів, у тому числі через скасування дискримінаційних законів, політики і практики та сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики та заходів у цьому напрямі [11].

Доступ до освіти є критично важливим для біженців і переміщених осіб, які прагнуть будувати своє майбутнє. Так як кількість переміщеного населення у світі продовжує зростати, освітні ресурси зменшуються. Незважаючи на те очевидні переваги інвестування та забезпечення якісної освіти для переміщених осіб, освіта в надзвичайних ситуаціях продовжує залишатися одним із найбільш

недофінансованих секторів, оскільки, «вища освіта часто розглядається як розкіш, а не необхідність» [12].

Право людини на доступ до освіти прописано у багатьох міжнародних документах і деклараціях, зокрема в Загальній декларації прав людини 1948 року, яка представляє перше глобальне вираження невід'ємних прав, які мають усі люди та встановлює основні громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. У свою чергу, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком кожної держави, про що йдеться в основному державному документі, зокрема, у частині другій статті 3 Конституції України [13].

Загальна декларація прав людини у 1951 році була доповнена Конвенцією про права біженців та Конвенцією про права дитини 1989 р. Хоча на відміну від початкової освіти, вища освіта прямо не розглядається Конвенцією 1951 р. і, таким чином, залишається в рамках внутрішнього законодавства. Зауважимо, що кожна держава несе основну відповідальність за вирішення проблеми внутрішнього переміщення та захищає, допомагає переселенцям та їх сім'ям.

За дуже обмеженими винятками, більшість держав, які ратифікували Конвенцію, не запровадили певної національної політики для забезпечення доступу до вищої освіти для біженців. Автономія вищих навчальних закладів дає право освітнім інституціям приймати рішення щодо вирішення проблеми (якщо взагалі). Хоча попит на вищу освіту є, лише невелика кількість студентів-біженців має змогу отримати доступ до вищої освіти особливо під час вимушеної міграції.

Саме за умов збройних конфліктів вступає в силу низка документів, які посилюють міжнародне гуманітарне право і однаково стосуються всіх сторін конфлікту. Це чотири Женевські конвенції, прийняті 1949 року та два Додаткові протоколи до них 1977 року [15]. При розгляді питання законодавчих документів, що захищають права переміщених осіб, ми будемо посилалися до Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни; до Додаткового протоколу I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Додаткового протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру IV та інші документи. Повний перелік міжнародних та вітчизняних правових актів, у яких йдеться про захист прав переміщених осіб в умовах збройного конфлікту наведено в таблиці 1.

У вітчизняному освітньому просторі з початком війни доступ до освіти ускладнився через низку факторів, як про це свідчить інформація на сайті МОН:

- Масштабні руйнування освітньої інфраструктури.
- Вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України.
- Переміщення освітніх закладів з окупованих територій, що спричинило неможливість студентів отримувати освітні послуги за постійним місцем проживання. В Україні тимчасово переміщено 29 ЗВО та 64 відокремлених структурних підрозділи ЗВО.
- Втрата освітян та їх опікунів можливості оплачувати навчання за діючими контрактами.

Таблиця 1

Нормативна база захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту
(узагальнено автором)

Міжнародні правові акти		
Назва нормативного документу	Рік публікації	Ратифікація Україною, рік
<ul style="list-style-type: none"> • Загальна декларація прав людини • Конвенція про статус біженців • Женевські конвенції про захист жертв війни • Додаткові протоколи до Женевських конвенцій • Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками • Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ICCPR) • Міжнародний пакт про економічні соціальні і культурні права (ICESCR) • Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні • 17 цілей сталого розвитку 	<p align="center">1948</p> <p align="center">1951</p> <p align="center">1949</p> <p align="center">1999</p> <p align="center">1998</p> <p align="center">1966</p> <p align="center">1966</p> <p align="center">2023</p> <p align="center">2015</p>	<p align="center">1973</p> <p align="center">2002</p> <p align="center">1954</p> <p align="center">2000</p> <p align="center">1973</p> <p align="center">1973</p> <p align="center">2023</p> <p align="center">2015</p>
Українські правові акти, що захищають дітей ВПО		
<ul style="list-style-type: none"> • Конституція України • Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» • План заходів щодо реалізації внутрішньо переміщених осіб • Стратегія інтеграції та довгострокові заходи щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 	<p align="center">1996 (2019)</p> <p align="center">2014 (2015)</p> <p align="center">2018</p>	

Таким чином студенти з числа внутрішньо переміщених осіб зазнали найбільшого негативного впливу при реалізації свого права на доступ до освіти.

Підписання та ратифікація в 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони, має велике стратегічне значення для майбутнього нашої країни. Необхідність практичної реалізації прийнятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань стало причиною прийняття на національному рівні Плану заходів з імплементації Угоди на 2014-2017 роки, що було затверджено Розпорядженням КМУ від 17 вересня 2014 р. № 847. р. 2 [16].

Згідно з даною угодою, держава несе значну відповідальність перед мігрантами, оскільки державна політика впливає на якість життя цієї соціальної групи. Найактуальнішими потребами внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є гарантування їх безпеки, повна інтеграція у місцеві громади та забезпечення рівних прав порівняно з іншими громадянами України, зокрема щодо голосування на місцевих виборах і виборах до Верховної Ради в одномандатних округах, а також реалізація права на соціальний захист Органи влади зобов'язані виділити додаткові місця для ВПО у дошкільних, початкових та середніх закладах освіти, а також забезпечити фінансову підтримку для навчання ВПО (в тому числі з вищою освітою) та безкоштовне харчування. Держава визначила права внутрішньо переміщених осіб на вищу освіту через:

- право продовжити навчання та пройти державну підсумкову атестацію у відповідних закладах освіти на території інших регіонів України у разі якщо вони не завершили здобуття повної (базової) загальної середньої освіти;
- право здобути на конкурсних засадах вищу, фахову передвищу та професійну (професійно-технічну) освіту за кошти державного бюджету, зокрема на умовах державного замовлення, у порядку та в межах квот, визначених МОН;
- право на проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання у порядку, визначеному МОН, за винятком осіб, які здобуття вищої освіти на тимчасово окупованій території почали після дати початку тимчасової окупації відповідної території [2].

Підсумовуючи розглянуте законодавство, яке підтримує право на вищу освіту, спадає на думку наступне: в умовах збройного конфлікту, зокрема в контексті України, де війна призвела до масштабних руйнувань і переміщень населення, що ускладнило навчання студентів, держава та університети повинні взяти на себе зобов'язання виконувати існуючі правові вказівки щодо реалізації прав на вищу освіту для вимушено переміщеного населення та необхідність активної роботи з боку урядів, міжнародних організацій та освітніх інституцій для вирішення цих проблем.

Список бібліографічних посилань

1. UNHCR, 2015. "Education 2030: A Strategy for Refugee Education [online]. Available at: <https://www.unhcr.org/fr-fr/en/media/education-2030-strategy-refugee-education>
2. Фахова передвища і вища освіта в умовах воєнного стану. 16 листопада 2022. Київ, Україна [online]. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voennogo-stanu>
3. Міжнародна організація з міграції [online]. Available at: <https://ukraine.iom.int/iom-ukraine>
4. Сергєєва, Н. (2019). Features of adaptation of children from families of internally displaced persons in a comprehensive institution. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ.*

конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2018 рік (7). "НАІР", м. Івано-Франківськ, Україна, сс. 226-229.

5. Сімей, В. (2021). Professionals of preschool education institutions for pedagogical interaction with children from internally displaced families an urgent problem today is the preparation of future educators of preschool education institutions. *Наукові записки/Ред. кол.: ВФ Черкасов, ВВ Радул, НС Савченко та ін. Випуск 196. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. с. 246.

6. Vitsukaieva, K. (2018). Socio-pedagogical support of anxious children from internally displaced families. *Наука і освіта*. №2. С. 101–106.

7. Hladun, T. (2022). Areas of socio-educational work with internally displaced persons /Tetiana Hladun, Valentyna Anholenko, Nataliia Pecherytsia // *Enrichment of the pedagogical cluster of educational services : International collective monograph*. – Czech Republic– P. 123–133.

8. Shevchenko, R., Kaafarani, A., Aliieva, T., Piletska, L., Radul, I., Klepar, M., Popovych, I. (2020). Features of the psychoemotional state of internally displaced families from the war zone. *Revista Inclusiones*, julio, P. 157-69. [online]. Available at: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1748>.

9. Thompson, I., Nurse, L., Fazel, M., (2023). Tensions in Cultural Identity and Sense of Belonging for Internally Displaced Adolescents in Ukraine. *Child Care in Practice*, Volume: 29. Issue:3. Taylor & Francis, pp. 319 – 334.

10. UNHCR (2016). No More Excuses: Provide Education for all Forcibly Displaced People, *Policy Paper 26*, p. 6.

11. 17 цілей сталого розвитку [online]. Available at: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>

12. Institute of International Education, “Help Displaced and Refugee Students Pursue Higher Education [online]. Available at: <https://www.iie.org/give-peer>.

13. Конституція України. Стаття 3 [online]. Available at: <https://constitution.in.ua/articles/3/>

14. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

15. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. РОЗПОРЯДЖЕННЯ від 17 вересня 2014 р. № 847-р. Київ [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#Text>

References

1. UNHCR (2015). “Education 2030: A Strategy for Refugee Education [online]. Available at: <https://www.unhcr.org/fr-fr/en/media/education-2030-strategy-refugee-education>

2. Vocational pre-university and higher education under martial law. November 16, 2022. Kyiv, Ukraine [online]. Available at:

<https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu>

3. International Organization for Migration [online]. Available at: <https://ukraine.iom.int/iom-ukraine>

4. Sergeeva, N. (2019). Features of adaptation of children from families of internally displaced persons in a comprehensive institution. Modern educational process: essence and innovative potential: report materials. science and practice conf. Institute of problems of education of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2018 (7). "NAIR", Ivano-Frankivsk, Ukraine, ss. 226-229.

5. Simey, V. (2021). Professionals of preschool education institutions for pedagogical interaction with children from internally displaced families an urgent problem today is the preparation of future educators of preschool education institutions. Scientific notes/Ed. col.: VF Cherkasov, VV Radul, NS Savchenko and others. Issue 196. Series: Pedagogical Sciences. Kropyvnytskyi: RVV Central State University named after V. Vinnichenko, 2021. p. 246.

6. Vitsukaieva, K. (2018). Socio-pedagogical support of anxious children from internally displaced families. Science and education. No. 2. C. 101–106.

7. Hladun, T. (2022). Areas of socio-educational work with internally displaced persons /Tetiana Hladun, Valentyna Anholenko, Nataliia Pecherytsia // Enrichment of the pedagogical cluster of educational services: International collective monograph. – Czech Republic. P. 123–133.

8. Shevchenko, R., Kaafarani, A., Aliieva, T., Piletska, L., Radul, I., Klepar, M., Popovych, I. (2020). Features of the psychoemotional state of internally displaced families from the war zone. Revista Inclusiones, July, P. 157-69. [online]. Available at: <https://revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1748>.

9. Thompson, I., Nurse, L., Fazel, M., (2023). Tensions in Cultural Identity and Sense of Belonging for Internally Displaced Adolescents in Ukraine. Child Care in Practice, Volume: 29. Issue: 3. Taylor & Francis, pp. 319-334.

10. UNHCR (2016). No More Excuses: Provide Education for all Forcibly Displaced People, Policy Paper 26, p. 6.

11. 17 Sustainable Development Goals [online]. Available at: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>

12. Institute of International Education, “Help Displaced and Refugee Students Pursue Higher Education [online]. Available at: <https://www.iie.org/give-peer>.

13. Constitution of Ukraine. Article 3 [online]. Available at: <https://constitution.in.ua/articles/3/>

14. Geneva Convention (IV) on the Protection of the Civilian Population in Time of War [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

15. On the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE. ORDER No. 847 dated September 17, 2014. Kyiv [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80#Text>

Ковальчук Олена Сергіївна. Забезпечення права на вищу освіту для внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Стаття зосереджується на міжнародному та внутрішньодержавному законодавстві, спрямованому на захист прав ВПО на вищу освіту. Зазначається, що доступ до вищої освіти стає проблематичним для ВПО через різноманітні перешкоди. Автори вказують на потребу розширення освітніх можливостей для переміщених осіб, оскільки доступ до освіти визнається як критично важливий аспект для будівництва їхнього майбутнього. Виокремлюється важливість визнання прав людини на доступ до освіти в міжнародних та вітчизняних документах. Розглядається вплив війни на доступ до освіти в Україні, зокрема внаслідок масштабних руйнувань освітньої інфраструктури, переміщення учасників освітнього процесу в межах країни та переселення освітніх закладів з окупованих територій.

У заключенні статті розглядаються права ВПО на вищу освіту, які включають можливість продовжити навчання на території інших регіонів України, здобути вищу освіту за кошти державного бюджету та пройти атестацію для визнання здобутих кваліфікацій. Зазначається важливість забезпечення фінансової підтримки та інших заходів для навчання внутрішньо переміщених осіб у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, право, вища освіта, збройний конфлікт, законодавство.

Kovalchuk Olena. Ensuring the right to higher education for internally displaced persons in Ukraine.

The article focuses on international and national legislation aimed at protecting the rights of IDPs to higher education. It is noted that access to higher education becomes problematic for IDPs due to various obstacles. The author points out to the need of expanding educational opportunities for displaced persons, as access to education is recognized as a critical aspect for building their future. The importance of recognizing human rights to access to education in international and national legislation is highlighted. The impact of the war on access to education in Ukraine is considered, in particular due to the large-scale destruction of the educational infrastructure, the displacement of participants in the educational process within the country and the relocation of educational institutions from the occupied territories.

In conclusion of the article, the rights of IDPs to higher education are discussed, which include the possibility to continue their studies in other regions of Ukraine, to obtain higher education at the expense of the state budget, and to pass an attestation for the recognition of acquired qualifications. The importance of providing financial support and other measures for the education of internally displaced persons in higher education institutions is noted.

Key words: internally displaced persons, legislation, right to higher education, armed conflict.